

Posudek na disertační práci

Autorka: **Mgr. Blanka Vávrová**

Název práce: ***Kompetence a moc pedagoga ve výchovně vzdělávacím procesu***

Obor a pracoviště: Pedagogika, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pedagogiky

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jaroslav Koťa

Rok odevzdání: 2011

Posuzuje: Doc. PaedDr. Jan Slavík, CSc.

K aktuálnosti zvoleného tématu

Disertace Blanky Vávrové má v nadpisu pojem „moc“ chápaný autorkou ve Foucaultově duchu jako příznačná silová součást mezilidských vztahů a v kontextu vztahů pedagogických jako „svrchovaná profesní kompetence“ (s. 7 posuzované disertace). Prostředkem takto pojaté moci je umělecká činnost ve vzdělávacím, resp. výchovném procesu. Protože v ohnisku tohoto procesu stojí děti znevýhodněné duševním handicapem, jedná se vlastně o překonávání bez-moci z handicapu prostřednictvím pedagogické moci zhodnocené v umělecké aktivitě žáků.

Předchozí stručný vstup mezi klíčové pojmy disertace dává tušit, že její tematika zřejmě nemůže nebýt aktuální, přestože je tradiční – prostě proto, že moc, kompetence, výchova, umění i handicap jsou stálými a příznačnými součástmi lidského bytí. Aktuálnost tematiky je posílena neotřelým způsobem uvažování autorky, která se k jádru své problematiky prodírá dosti složitou, nicméně logicky zdůvodnitelnou cestou: moc pedagoga jako jeho svrchovaná kompetence a podmínka jeho výchovného vlivu se uskutečňuje v umělecké činnosti handicapovaných dětí a stává se podmínkou překonávání jejich bez-moci ve spojení s nalézáním nové formy jejich autonomie a nového vymezení vztahů mezi normalitou a handicapem.

V zázemí aktuálnosti dizertace stojí i nově pojímaná role uměleckých činností jako činností nikoliv výsadních, vyhrazených profesionálním tvůrcům, ale jako přirozené součásti každodenního života a jeho duševní hygieny. Tento přístup kdysi vyrůstal z Dubuffetova konceptu art-brut a získává v současné době nové rozměry dané masovým rozšířením multimédií a mediální komunikace. Ačkoliv dizertace se věnuje především tradičním formám zapojení uměleckých aktivit do výchovy, může těžit z médií nově otevíraného prostoru pro vstup uměleckých činností do veřejné sféry.

Závěr: Zvolené téma disertace je aktuální i podnětné. Otevírá otázky, které přispívají k obohacování oboru jak v teorii, tak v praxi.

K cílům a jejich splnění

Cíle této disertace jsou obsaženy ve formulování jejích otázek. Ty se týkají především podmínek či okolností, které jsou předpokladem pro optimální uplatňování pedagogické moci a pro rozvoj sociálních kompetencí u (mentálně) handicapovaných žáků (srov. 7 n., s. 153 n.). Z filozoficko pedagogického pojetí textu je zřejmé, že autorce se jedná zejména o projasnění určitého způsobu myšlení o pedagogické realitě uměleckých činností ve výchově, který by dovolil co možno komplexně a co nejpřesněji vykládat anebo ospravedlňovat jejich výchovné uplatnění a jejich účinnost.

Za klíčový moment uvedené snahy pokládám krátkou kapitolu o alternativní subjektivaci (s. 87 – 89, která je – podobně jako větší část posuzovaného díla – pojata ve Foucaultovském duchu a směřuje k uchopení klíčového problému výchovy, potažmo výchovy prostřednictvím umění: jak lze v procesu symbolizace proměňovat člověka a jeho subjektivní identitu. Jak při interpretaci Foucaulta tvrdí Deleuze (*Foucault*, 1996, s. 29), „subjekt je výtvořem vět nebo dialektiky, má charakter první osoby, jež je oprávněna začít diskurs, zatímco výpověď je anonymní primitivní funkcí, v níž se subjekt vyskytuje pouze ve třetí osobě a jako odvozenina“. Lidský subjekt je tedy nenahraditelným tvůrcem výpovědi, ale zároveň se skrze ni sám jakožto subjekt utváří a jakožto *Homo symbolicus* – jak přiléhavě říká Cassirer – je na ní ve své kulturní existenci plně závislý. Není divu, že se lidé odedávna snaží v reflexích nějak spoutat, ovládnout, zastavit onen napořád unikající moment průniku mezi tím, co se srozumitelně, ale proto i anonymně jeví ve vyjádření, a tím, co je autenticky projevováno jím samým.

Autorka v návaznosti na Foucaulta právem zdůrazňuje, že v procesu subjektivace je nutné proplovat mezi Skyllou řízené neosobní socializace a Charybdou uvěznění ve vlastním Já. To se děje na základě takového vykročení směrem k ostatním lidem, které je dostatečně autentické i autonomní, ale zároveň dostatečně vstřícné k Druhému (srov. s. 88 n.).

V optimálním případě pak dochází k pozitivnímu sebeutváření, k alternativní subjektivaci, která praktikuje osvobozování a které je analogií svobodné tvorbě uměleckého díla. Reálně se vlastně jedná o to, že řád, který je vyžadován uměleckou činností, může být subjektem přijímán jako přirozená a vítaná součást jeho sebe-tvorby, není tedy pocíťován jako omezení, ale jako nutná opora pro konstrukci vlastního výrazu.

Za těchto podmínek je i původně vnější moc pedagoga, pokud je osvědčena jeho pedagogickou kompetencí, přijímána jako nutná podpora vlastní seberealizace a vlastního rozvoje, podobně jako člen orchestru nebo pěveckého sboru dobrovolně a vstřícně přijímá

řídící roli dirigentovu. Moc tedy nesměřuje k podpoře vlastního svého zdroje, ale k utváření prostředí společného Dobra, a tedy k mezilidské integraci při zachování individuální zodpovědnosti za společné dílo (srov. s. 153 n.).

Tento pozitivní – ve své hodnotné podstatě rodičovský – aspekt moci, je v dizertaci pečlivě doložen a vysvětlován natolik přesvědčivě, že cíle filozoficko-teoretické části jejího textu lze pokládat za splněné. Domnívám se však, že autorka měla věnovat mnohem soustředěnější pozornost právě oné výše vzpomínané kapitole o alternativní subjektivaci, a to především s ohledem na ústřední – z hlediska její práce – Foucaultovu myšlenku analogie sebe-utváření subjektu a tvorby uměleckého díla. Klíč k pedagogickému uchopení *uměleckých* aktivit je totiž nutné hledat v *utváření obsažných podob* (míněno ve smyslu *eidos – vzhled*), podob, které vyzývají ke *vhledu*. Jak vysvětluje Z. Neubauer, naše poznání a naše objevy jsou výsledkem šťastného setkání vzhledu se vzhledem, přičemž spojujícím článkem mezi nimi je citlivý a tvůrčí proces hledání významu a smyslu. Tento moment je – podle mého mínění ke škodě věci – v dizertaci málo zdůrazněn a rozpracován; zaznívá především jen v poukazech k praktickým zkušenostem v empirické části. Právě proto by však zasluhoval hlubšího a ostřeji vymezeného rozboru v myšlenkách; tím spíš, je-li zde zdůrazněna cesta od tvůrčího výrazu k dialogu ve spojení s úvahami o metafoře, které nastolují otázku dělání významu prostřednictvím opakované aktualizace formy (s. 65 n.).

Snahou autorky v empirické části je přispět k zakotvení předcházejícího výkladu a hledat pro něj potvrzení anebo empirická zpochybnění. Autorka shromáždila poměrně mnoho empirických údajů od expertní skupiny, skupiny rodičů a skupiny diváků, které obsahově kategorizovala a podrobila statistickému vyhodnocení. Uvedená zjištění o shodách, resp. neshodách mezi sledovanými skupinami jsou zajímavá a přínosná pro pedagogické uvažování (srov. s. 147 – 148). Cílů v obecném smyslu tedy bylo dosaženo i v empirické části dizertace. Nicméně hledisko zvolené k závěrečné interpretaci faktů se podle mého mínění poněkud odchyluje od tematického jádra dizertace. Jako by autorka učinila úrok stranou od dramatického procesu sebeutváření, který probírá v předcházející části, a spolehla se především na pohled z pozice „třetí osoby“.

Očekával bych spíše hlubší rozbor samotného procesu sebe-utváření prostřednictvím uměleckého zážitku a v kontextu příslušné kultury. Očekával bych spíše osvětlení toho, „jak se děje“ uplatňování pedagogické moci prostřednictvím uměleckých aktivit a „jak se děje“ rozvoj sociální kompetence u žáků na základě uměleckého zážitku. Protože k tomu především směřoval výklad ve filozoficko teoretické části. K tomu by však autorka potřebovala důslednější zakotvení svého empirického zkoumání v rozboru zážitku a poznávání prostřednictvím tvorby. Nechci tím vyzývat k rozšíření záběru textu, ten se mi naopak jeví až přetížený zásadními pojmy. Spíš by šlo o projasnění základní linie výkladu a její

zachycení v takových pojmových konstruktech, které by učiteli pomohly při konkrétním uvažování o procesu jeho výchovné a vzdělávací činnosti.

Závěr: Cíle disertace byly dosaženy v takovém rozsahu a takovým způsobem, který odpovídá současným standardním nárokům v oboru.

K metodám disertace

Metodika disertace je opřena o standardní postupy shromažďování údajů, jejich zaznamenávání a zpracování na základě výpovědí respondentů, vlastního pozorování a obsahové analýzy spojené s kvantifikovatelnou kategorizací údajů. Kategorizaci pokládám za výstižnou pro obecné zaměření tématu (s jistými výše uvedenými výhradami k provázanosti mezi filozoficko teoretickou a empiricko výzkumnou částí). Postrádám však zřetelněji vymezenou metodicky zaměřenou kapitolu, která by jednak jednoznačně popsala metodiku, jednak osvětlila souvztažnost mezi filozoficko teoretickou a empiricko výzkumnou částí práce.

Závěr: Metodika disertace odpovídá současným standardním nárokům v oboru.

K výsledkům disertace a k jejímu poznávacímu přínosu

Samotné zaměření této dizertační práce vhodně zapadá do velkého proudu odborných úvah, které usilují o zdůvodnění a zhodnocení přítomnosti uměleckých děl ve výchově. Jeho výsledky lze tedy pokládat za jeden z mnoha střípků mozaiky celkového obrazu, který vypráví o osudech uměleckého snažení uvnitř výchovy.

Domnívám se, že důležitým přínosem díla pro oblast české pedagogiky je zpracování Foucaultova odkazu pro dané téma – a zejména v kontextu výchovy handicapovaných dětí. Odhaduji, že autorka především sama si potřebovala ujasnit svou práci: hledala myšlenky a terminologii pro osvětlení své vlastní bohaté a inspirující zkušenosti z výchovné praxe. Prostřednictvím disertace se toto očekávání podařilo naplnit.

Kontext, který utváří významy a smysl v umělecky založeném výchovném procesu, je kontextem specifické lidské hry – hry „pravdě-podobné“, tedy takové, o jejíž skutečnosti z hlediska osobního vlivu není třeba pochybovat (Neubauer, 2001). Proto lze předpokládat, že v jeho rámci může být žák schopen šířeji využívat možností socio-kulturního zvládnutí skutečnosti s důrazem na sociální podpůrné faktory, na využití komunikace, dialogu. Tento programový přístup Mgr. B. Vávrová ve své disertaci podporuje a rozvíjí.

Jistým problémem disertace je značná komplexita, jen střídavě projasněná zřetelnou logikou hlavní linie výkladu. Metodologicky zde tuším problém střetávání filozofického pohledu – tím

spíš v Foucaultově metaforickém a poetickém pojetí filozofické výpovědi – s pohledem empiricko výzkumným, zakotveným v kategorizacích a v ostrých strukturách. Jde ovšem o výjimečně náročný moment, s nímž se zde bylo třeba vyrovnávat a podle mého mínění se s ním autorka dokázala podle svých sil vypořádat se ctí.

Závěr

Disertace splňuje podmínky standardně kladené na práce tohoto typu v daném oboru a doporučuji ji k obhajobě. V rámci obhajoby doporučuji věnovat pozornost výše vzneseným poznámkám k méně propracovaným místům výkladu.

Doc. PaedDr. Jan Slavík, CSc.

V Plzni dne 30. října 2011